

СПЕЦИФІКА ПЕРСОНАЖНИХ ОБРАЗІВ В ІНДІАНСЬКИХ ТА АФРОАМЕРИКАНСЬКИХ КАЗКАХ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

Волкова С.В., канд. пед. наук (Херсон)

У сучасній лінгвістиці поняття “фольклор” розуміється як частина народної культури і тлумачиться як колективна, заснована на традиціях, творчість груп чи індивідів, зумовлена надіями і сподіваннями спільноти на адекватне вираження її культурної та соціальної самобутності, а фольклорні зразки та цінності передаються як усно, так і письмово [9, с.538].

У кожного народу є низка цінностей, що притаманні тільки йому. А дух народу та його характер найбільш повно і яскраво висвітлено в його фольклорних образах.

Актуальність нашого дослідження визначається спрямованістю сучасних мовознавчих студій на лінгвокогнітивне вивчення мовних фактів та явищ, представлених в американських фольклорних текстах і зумовлена необхідністю вивчення особливостей об'єктивації знань про світ у фольклорних образах Північної Америки.

Мета роботи полягає у лінгвокогнітивному аналізі персонажних образів індіанських і афроамериканських казок.

Об'єктом дослідження є образний простір індіанських та афроамериканських казок.

Предметом вивчення – лінгвокогнітивні особливості персонажних образів індіанських і афроамериканських казок.

Матеріалом дослідження слугували тексти індіанських і афроамериканських казок Північної Америки.

Текст казки є предметом дослідження різних наукових напрямів. Він перебуває у фокусі лінгвістичних студій, де вивчається структурний (Ю.М. Лотман, О.Ж. Греймас, К. Бремен, Х. Ясон), лінгвопрагматичний (Н.В. Мاستилко), лінгвостилістичний (Т.В. Доброницька, О.Д. Нефьодова), лінгвокогнітивний (Н.Ф. Єремєєва, Ю.В. Мамонова, К.П. Єсіпович) аспекти казки, а також літературознавства (Н.М. Ведерникова, О.М. Веселовський, Р.М. Волков) та фольклористики (В.Я. Пропп, Є.М. Мелетинський).

У руслі домінуючого когнітивного напрямку лінгвістики здійснено дослідження народної казки в аспекті семантики її образної системи, а саме, виявлено концептуальну структуру змісту образу “Чарівного” у французькій народній казці (К.П. Єсіпович), запропоновано шляхи аналізу композиційно-сислової структури чарівної казки (С.Б. Адоньєва), визначено

генералізовані образи персонажів казки як базові концептуальні кванти змісту англійської народної казки (Н.Ф. Єремеева).

У дослідженні архаїчних форм фольклору висунуто положення про культурного героя як центрального персонажу африканської народної казки (Г.Тегнеус), проаналізовано проблему культурного героя у його розвитку від міфологічного персонажу до епічного героя, героя казок про тварин (Є.М.Мелетинський), досліджено типологію та поетику історико-епічного фольклору північно-американських індіанців (О.В. Ващенко).

Як відмічає В.М. Жирмунський суттєве місце у процесі вивчення фольклору повинно відводитися порівняльно-історичному дослідженню [6, с.351]. Вивчаючи героїчний епос народів Сходу та Заходу, він відмічає, що збіжність ознак значною мірою пояснюється типологічними аналогіями. Як стверджує В.М.Жирмунський, сфера історико-типологічних аналогій не обмежується мотивами і сюжетами. Вона охоплює всі сторони ідеології, образності, жанрової композиції і художнього стиля творів літератури і фольклору [6, с.108]. В.М. Жирмунський підкреслює, що епос представляє історичне минуле народу в масштабах героїчної ідеалізації. За Д.С. Лихачовим, він втілює в поетичній формі розуміння й оцінку народом свого минулого. Тому епос не мігрує і порівняно не часто запозичує сюжети й образи у інших народів [6, с.435].

Стосовно народної казки В.М. Жирмунський вказує на те, що її спроможність переходити від народу до народу і перевтілюватися в національні форми, зберігаючи міжнародну структурну основу, обумовлена, з одного боку, зацікавленістю її змісту, чарівного або анекдотичного, відсутністю в ній спеціальних національно-історичних і географічних відношень; з іншого боку, її прозаїчною формою, що полегшує переказ з однієї мови на іншу і одночасно творчі підстановки, пов'язані з місцевим колоритом, пристосуванням до іншого національного середовища [там само].

У зіставному аспекті досліджено африканський фольклор (В.Г. Блік, А. Шателен, С.В. Келле, А. Жюно та ін.). Так, наприклад, В.Блік у своїй збірці готтентотського фольклору виявив паралелізм між африканськими та європейськими мотивами казок [7, с.8].

З огляду на зазначене вище, аналіз лінгвістичних особливостей персонажних образів казок індіанців та афроамериканців, що є предметом даного дослідження, ми вважаємо актуальним проводити у зіставному аспекті.

Інтерпретаційно-текстовий аналіз казок індіанців та афроамериканців дозволив виявити в них спільні та відмінні риси, що пояснюється культурно-історичними факторами: індіанці – представники аборигенних народів Північної Америки, які були вимушені відстоювати свої національні інтереси і право на вільне та самостійне життя у період прибуття на їх територію

переселенців з європейських країн; натомість, африканців завозили до Північної Америки за необхідності рабської сили і вони також мріяли про вільне та самостійне життя на території цієї країни. Звідси схожість тематики у казках цих народів. Визначення відмінних рис уявляється дискусійним питанням. У казках, що аналізуються, домінують персонажні образи тварин, що є спільним, але вони мають різні типологічні ознаки, виявлення особливостей яких ми ставимо завданням нашої статті.

У цілому образи текстів казок складають систему, яка включає: словесні образи, образи-символи і персонажні образи. За Л.І. Белеховою, ми розуміємо “образ” як конкретну, чуттєво-наочну даність, “поетичний образ” як вираження ідеї, узагальнення змісту тексту і “словесний поетичний образ” як втілення образу, ідеї та змісту в мовленнєвій формі [1]. Як форма мислення та засіб пізнання образ складається задовго до появи художнього образу [там само]. Образне мислення зумовлене властивою людині здатністю співвідносити предмети та явища довколишньої дійсності одне з одним, уявляти один предмет за допомогою іншого [5, с.4]. У фольклорному тексті ми говоримо про образи, які відбиття свідомості народу про світ, як спробу віддзеркалити те реальне, що його оточує, та передати мовою тексту те бажане, на що він очікує. Отже, фольклорний образ – це вербалізація ментальності та світорозуміння того чи іншого народу.

Лінгвокогнітивний аналіз персонажних образів казок індіанців та афроамериканців, що є метою нашої роботи, передбачає осмислення причин вибору тих чи інших тварин та розкриття механізмів їхнього втілення в образну систему казок. К. Леві-Строс характеризує цей процес як фокусування реальних характеристик тварин крізь призму міфологічної свідомості [8, с.126]. Вказуючи на зв'язок між чуттєвим сприйняттям тварини та її якостями К. Леві-Строс наголошував: “... види, наділені якоюсь знаменною рисою – формою, забарвленням чи запахом – відкривають споглядачеві те, що можна було б назвати “правом дотримання”, дозволяють постулювати, що ці видимі риси є знаком прихованих таких самих специфічних властивостей” [там само]. За результатами концептуального аналізу текстів казок, де основними персонажами є образи тварин, ми дійшли висновку, що специфікою таких казок є актуалізація схеми, моделі буття чи фрейму, пов'язаних із людиною, людським життям. Саме образи тварин мають найбільшу визначеність і постійний характер, вони “працюють” над ідеєю пом'якшення антиномій людського буття. Моделі їхньої поведінки можна проектувати на схеми діяльності людини.

Інтерпретаційно-текстовий наліз системи образів показав, що генералізованим образом у казках індіанців є Ворон (Raven), а у казках афроамериканців – Братик Кролик (Breg Rabbit). Пояснення причини такого вибору знаходимо в енциклопедичних джерелах: “Ворон” – назва

одного з ведучих племен індіанців, богоподібної істоти [12, с.32], “Братик Кролик” – дика тварина, ссавець, шкідник у сільському господарстві, тварина, завезена до Америки із Північно-Західної Африки [11, с.665]. Тобто, вибір персонажів тварин у казках індіанців та афроамериканців не є випадковим.

У досліджуваних казках дуже відчутним є вплив міфології. Це пояснюється тим, що казка займає другу позицію у ланцюгу міф – казка – байка [4, с.231]. Переродження міфу в казку є причиною відшарування сюжету й акту розповіді від ритуалу, що пов’язане з певними екстралінгвістичними чинниками [10, с.334]. Міфологія намагалася досягнути й пояснити ціле не логічно, а одразу ж, не переводячи його в площину послідовного опису. Людина не виокремлює себе від природи, не протиставляє себе рослинам і тваринам. Саме образи тварин стали причиною такого “способу мислення” [3, с.85].

Так, в індіанській казці “*How the Groundhog Lost His Tail*” (“Як Боров залишився без хвоста”) основними персонажними образами виступають тварини: 7 вовків і земляний боров (Groundhog). Ці образи-персонажі є, водночас, і образами-символами у фольклорі індіанців. У багатьох північно-американських індіанців була свого роду емблематична тварина, що позначала різні клани, на які поділялося плем’я. Ці персонажі-символи віддзеркалюють звичаї, обряди тих племен, на позначення яких вони слугували. Відомо, що індіанці були дуже хорошими мисливцями і кожна вдала охота супроводжувалася ритуальним танцем. Так, у казці “*How the Groundhog Lost His Tail*” Вовки навчаються одному з таких ритуальних танців – the Green Corn Dance, що символізує багатий врожай і добробут людей. Кмітливий і відважний земляний боров пропонує вовкам навчитися цьому танцю: “*When you find good food, you must rejoice over it, as people do in the Green Corn Dance. I know you intend to kill me and I cannot help myself. But if you want to dance, I’ll sing for you. I will show a new dance*”. (“Якщо ви знаходите їжу, ви повинні здійснити обряд лікування над нею, як це роблять індіанці у процесі танцю (Green Corn Dance), присвяченому зеленому врожаю. Я знаю, що ви хочете вбити мене і я нічим не можу собі допомогти. Але, якщо ви захочете станцювати, я вам заспіваю. Я покажу вам новий танець”) [“Cherokee Animal Tales”].

У контексті нашого дослідження ми спираємося на лінгвокогнітивне тлумачення поняття образу як форми мислення та засобу пізнання, що складається задовго до появи художнього образу, становлення якого пов’язане з розвитком художньої свідомості [1, с.10]. Як зазначає Л.І.Белехова, у лінгвістичному смислі образне пізнання – це засіб освоєння та творчого переосмислення навколишньої дійсності, наслідком чого є художній образ [там само]. Л.І.Белехова зауважує на тому, що у літературознавстві поняття “художній образ” вживається для позначення особливостей мовного втілення образів-персонажів, образів-мотивів, образів-

тем, образу автора [2, с.49]. Предметом нашого дослідження є персонажний образ, який за Л.І.Белеховою, ми розглядаємо як лінгвокогнітивний конструкт, що інкорпорує передконцептуальну, концептуальну та вербальну іпостасі [1,с.146].

Передконцептуальною складовою персонажних образів слугують архетипи – психічні структури, що складають колективне несвідоме (К.Г. Юнг). Архетипи вважаються первісними образами, на основі яких формуються концепти, які можуть актуалізуватися в словесному поетичному образі (Л.І.Белехова). У сучасній українській лінгвістиці питання архетипу є об'єктом наукового інтересу таких учених, як О.Г. Астаф'єв, Л.І. Белехова, О.С. Колесник, С.М. Пригодій, І.В. Яковенко. Через архетипи людина сприймає міфологічну картину світу, що об'єктивує культурно-мовне буття соціуму.

Архетипні словесні образи, що відображають міфопоетичну картину світу в американському фольклорі, класифікуються нами як образи-персонажі і образи-символи. Для виявлення особливостей формування цих образів розкриємо характер мапування знань з царини джерела (*source domain*) на царину мети (*target domain*), в ході якого актуалізуються міфологічні, біблійські та фольклорні знання про світ.

Як відомо, в когнітивній лінгвістиці мапування є центральним у поясненні формування будь-якої структури представлення знань [бел. 2, с.36]. Їм визначають загальний процес осмислення людиною одних об'єктів чи явищ крізь призму інших (G. Lakoff, M. Freeman, Л.І.Белехова). Як зазначає Л.І. Белехова, для розкриття механізмів дії такого процесу виокремлюється атрибутивне мапування, що супроводжується аналоговим мисленням, субститутивне, яке базується на асоціативному мисленні, контрактивне, зумовлене парадоксальним мисленням, наративне, в основі якого параболічне й есеїстичне мислення [бел.2, с.38]. Зазначені види мапування визначають вид образу: метафоричний, метонімічний, парадоксальний чи параболічний. Лінгвокогнітивний і концептуальний аналіз персонажних образів казок засвідчив, що домінантним способом їх формування є наративне мапування. Наративне мапування, як його визначає Л.І.Белехова, є комплексною лінгвокогнітивною операцією, яка залучає різні види мапувань, проектуючи сюжет, тему, мотив чи ідею з будь-яких творів світової культури, або відомих історичних подій на словесний поетичний образ, втілює їх у ньому шляхом інакомовлення, параболи [бел.2, с.43].

Аналіз передконцептуальної іпостасі генералізованих образів казок індіанців та афроамериканців про тварин дозволяє стверджувати, що ядром їхньої структури слугує спільний архетип – ТРІКСТЕР. У словниках “трікстер” тлумачиться як той, хто застосовує нечесні методи з метою добитися того, чого бажає (“*someone who uses dishonest methods to get what they want*” [14, р.1537]. Архетипний аналіз образу ТРІКСТЕРА доводить, що цей образ

перейшов з міфології у казковий епос про тварин. Саме у африканських народів він отримав переважний розвиток і представив класичний тип у світовому фольклорі. Як зазначає Е.С. Котляр, на основі епосу про тварин з часом формується анекдотична, гумористична казка, герой якої – хитрун і обманщик – використовує трюки, які є аналогом тих, що ми зустрічаємо в мотивах і сюжетах казок про тварин [7, с.127].

Виступаючи центром циклізації епосу про тварин, зі створенням власно класичної казки про тварин герой-трікстер втрачає зв'язок з міфологією. Однак, деякі сюжети й мотиви, що входять до циклу про трікстерів, навіть у фольклорі порівняно розвинутих народів все ще зберігають свої міфологічні ознаки [там само].

У казках індіанців “трікстер” – це герой, який, переодягаючись, приймає новий образ. До речі, саме переодягання є необхідним ритуалом індіанців під час здійснення різних обрядових дійств. Пояснимо це на прикладі.

Так, у казці “*Raven Brings Fire*” (“*Ворон приносить вогонь*”) головними героями виступають тварини і птахи: Ворон (*Raven*) – творець світу (*maker of the world*), Сова (*Qok*) – снігова сова, що утримує вогонь на своєму льодовому острові (*snowy owl that hoarded the fire on his icy island*), Сойка (*Jay*) – птах кольору неба (*who was the same color as the sky*), Олень (*Deer*) – найкращий танцюрист (*the greater dancer*), Ворон-Олень (*Raven-Deer*) – трікстер (*trickster*). У казці генералізованим є образ Ворона (*Raven*): “*Long, far ago, when mountains were as sharp as new-cut teeth and the stars were without pattern in the sky, Raven fashioned Man from warm spring earth*”. (“Дуже давно, коли гори були такими гострими, як щойно підточені зуби, а зірки не мали певної форми в небі, Ворон утворив Людину із теплої весняної землі”). Були найщасливіші дні, коли діти дозрівали на сонці як ягоди (“*children ripened beneath the first summer sun like berries*”). Все було гаразд, але прийшов холод і люди стали замерзати від морозу. Вони знали, що снігова Сова сховала у себе вогонь. Люди звернулися до Ворона за допомогою, але попередили, що Сова ніколи не спить. Вона може чути навіть клацання Північних Вогників у зимову ніч, а її зір охоплює всю землю (“*... never sleeps. His ears can hear the crackling of the Northern Lights on a winter's night and his eyes can swivel all around the world*”). Ворон, в образі Ворона-Оленя, перемагає Сову і здобуває необхідний вогонь для людей.

Ворон (*Raven*) у казках північно-західного узбережжя тихого океану має свої особливості наративної побудови. Він може бути різним у межах одного текстового дискурсу: ВОРОН може бути благородним, величним, мудрим і подібним Господу. Він може бути могутнім, хоробрим, розумним і героїчним, а може бути дурнем, нерозумним, самонадійним і хвастливим, брехливим і навіть жорстоким (“*Raven can be noble, majestic, wise and godlike. He*

can be powerful, brave, knowledgeable and heroic. At the same time – often during the same story – he can be foolish and stupid, selfish and vain, deceitful and even cruel. And that is the most basic and important truth that lies within all the different Trickster tales”). Саме таким представлено у казках індіанців персонажний образ тварини, архетипом якого виступає ТРІКСТЕР [13, р.11].

Якщо у казках індіанців архетип ТРІКСТЕР вербалізується у персонажному образі Ворона, богоподібної істоти, то серед образів казок афроамериканців чинне місце посідає Братик Кролик, який має свою концептуальну специфіку. Якщо ТРІКСТЕР Ворон – оборотень, той, хто видає себе за іншого; ТРІКСТЕР Братик Кролик – хитрун, трюкач, надувач.

Так, у казці “*Brer Rabbit Saves His Meat*” йдеться про те, як кмітливий і хитрий кролик, найпопулярніший герой афроамериканського фольклору, обманює вовка. З розвитком сюжетної лінії цієї казки ТРІКСТЕР Братик Кролик майже завжди виступає ініціатором різних трюків і обманів. Основною проходить лінія казки ТРІКСТЕР – “ДРУГ” (ЖЕРТВА). У казці “*Brer Rabbit Saves His Meat*” ця формула розкривається як КРОЛИК – ВОВК. За сюжетом казки Братик Кролик знаходить на дорозі рибу, яку загубив Братик Вовк. Братик Вовк починає допитуватись у Братика Кролика де знаходиться його риба. Братик Кролик ставить умову Братуку Вовку, якщо той вважає, що Кролик узяв рибу, то він може повернутися на те місце і вбити найкращу корову Кролика (“*If you believe I got your fish, then you can go out back and kill the best cow I got*”). Дії Кролика – це неперервний ланцюжок різних трюків. Коли він бачить Вовка із коровою в руках, він вигадує, що йде поліція і Вовку треба сховатися. Наразі, своїм дітям він наказує сховати здобич Вовка в їхній домівці. Потім Кролик придумує, що корова тікає в землю: “*Brer Wolf! Hey, Brer Wolf! Come quick! Your Cow is going into the ground!*”. Для того, щоб Вовк йому вірив, Кролик імітує, наче він тримає корову за хвіст, аби та не втекла: “*Brer Wolf came cautiously out of the underbrush and saw Brer Rabbit holding onto the cow’s tail like he was trying to keep it from going into the ground*”.

Таким чином, зіставний аналіз персонажних образів Ворона і Братика Кролика показав, що ці образи представляють культурних героїв як центральних персонажів африканських та індіанських народних казок. Лінгвокогнітивний аналіз генералізованих образів казок індіанців та афроамериканців про тварин дозволив стверджувати, що ядром їхньої структури слугує ТРІКСТЕР. Концептуальний аналіз архетипного образу ТРІКСТЕР дав змогу осмислити його передконцептуальну іпостась: ТРІКСТЕР Ворон – перевертень, а ТРІКСТЕР Братик Кролик – хитрун, трюкач, обманщик.

Проведений вище аналіз показано на Рис.1:

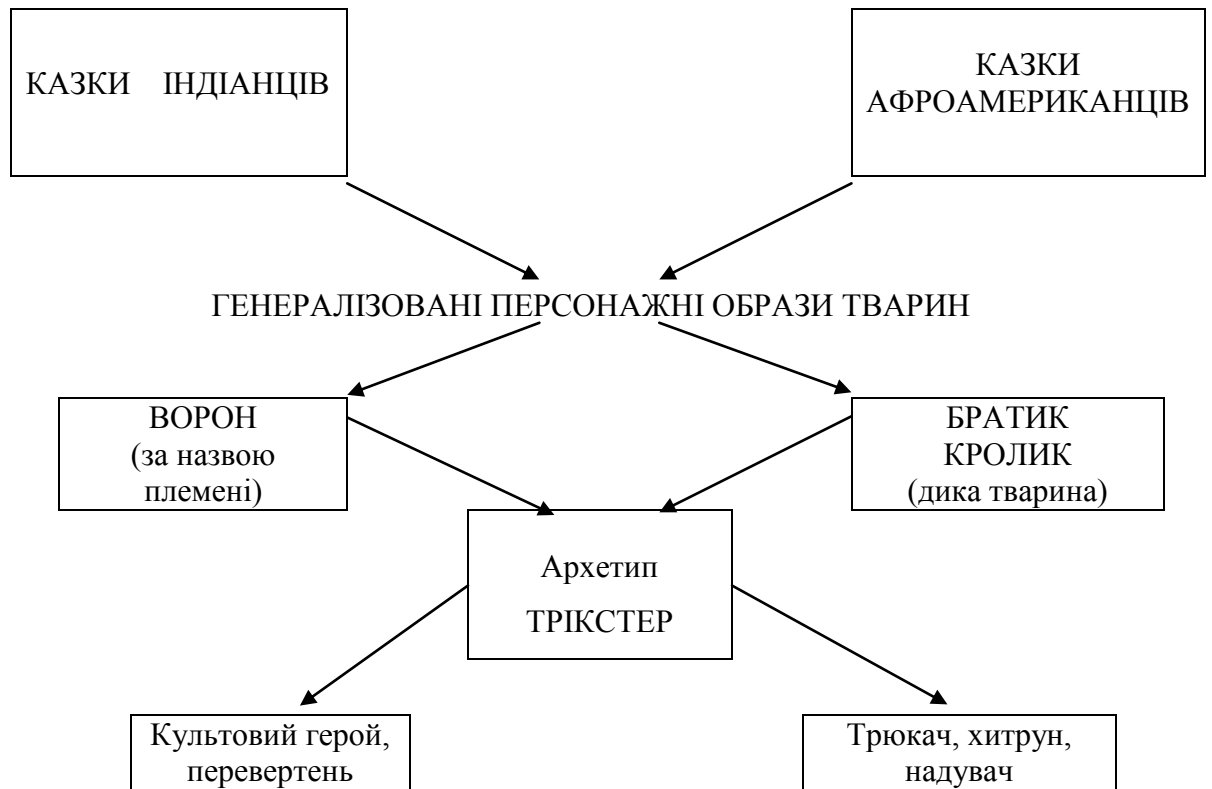

Рис. 1. Персонажні образи казок індіанців та афроамериканців

Отже, лінгвокогнітивний аналіз персонажних образів індіанських і афроамериканських казок показав, що казки цих народів багаті спільними образами. Застосування комплексного підходу до аналізу персонажних образів досліджуваних казок підтвердив, що у текстах індіанських і афроамериканських казок виділяються генералізовані образи тварин: Ворон (у індіанців) та Братик Кролик (у афроамериканців). У характерах, поведінці, діях цих персонажних образів віддзеркалюються стрижневі концепти періоду XV – XIV століть, коли індіанці та афроамериканці відстоювали своє право на вільне самостійне життя у процесі формування американської нації. Підґрунтям для образів для казок індіанців та афроамериканців виступає архетип ТРІКСТЕР, що актуалізує різні образ-схеми у казках цих народів.

Перспективи подальших розв'язок пов'язуємо із фреймовим моделюванням композиційно-сюжетної структури аналізованих казок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белехова Л.І. Словесний образ в американській поезії: Лінгвокогнітивний погляд: Монографія. – М.: ООО “Звездапад”, 2004. – 376с.
2. Белехова Л.І. Глосарій з когнітивної поетики: Науково-методичний посібник. – Херсон: Айлант, 2004. – 124с.
3. Выготский Л.С.

Психология искусства / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1987. – 345с. 4. Гаспаров М.Л. Античная литературная басня (Федр и Бабрий) / М.Л. Гаспаров. – М.: Наука, 1971. – 280с. 5. Гачев В.Д. Образ в русской художественной литературе. – М.: Искусство, 1981. – 246с. 6. Жирмунский В.М. Фольклор Запада и Востока: Сравнительно-исторические очерки / В.М. Жирмунский. – М.: ОГИ, 2004. – 464с. 7. Котляр Е.С. Мир и сказка Африки. – М.: Наука, 1975. – 224с. 8. Леви-Строс К. Неприрученная мысль // Леви-Строс К. Первобытное мышление. – М.: Республика, 1994. – С. 113-134. 9. Литературный энциклопедический словарь / Под ред. В.М.Кожевникова и П.А.Николаева. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – 750с. 10. Пропп В.Я. Морфология сказки / В.Я. Пропп. – М.: Наука, 1969. – 168с. 11. Советский энциклопедический словарь / Под ред. А.М.Прохорова, М.С. Гилярова, П.Н. Федосеева и др. – М.: Изд-во “Советская энциклопедия”, 1982. – 1600с. 12. Царева Г.И. Америка. Северная и Центральная. – М.: “Полиграфист”, 2004. – 568с. 13. Gail Robinson “Raven Trickster”. - Gail Robinson. – N.Y.: Atheneum, 1982. - P.11. 14. Macmillan English dictionary. – Oxford: Macmillan Publishers Limited, 2002. – 1675p.